

INBOORLINGOWERHEDE EN DIE POLITIEKE ONTWIKKELING VAN AFRIKA*

I. INLEIDEND.

Die koloniale era soos dit sedert die 15e eeu gemanifesteer is, het in Afrika en Asië sy laaste fase binnegegaan. Met die neerhaal van die vlac van die certydse koloniserende magte, ontvou dië van die nuwe state as vrug en bewys van die verwesenliking van die nasionale politieke vryheidstrewes. Terselfdertyd dring allerlei vrae na die oppervlakte. Watter basiese politieke struktuur gaan die nuwe state van Afrika in die toekoms vertoon? Watter toekoms is vir die demokrasie as lewenswyse en as politieke praktyk in hierdie proses beskore? Wat gaan die politieke fisiognomie van die ontluikende „African personality” wees?

Hoewel niters aantreklik, bevat ’n spekulasie oor die ontwikkeling op hierdie gebied tog ook sy gevaarpunte. Deur gebruikmaking van die lesse van die geskiedenis op die gebied van die staatkunde, die inboorlingadministrasie en die volkekunde, kan enige tendense aangetoon en hoogstens ’n waarskynlikheid gekonstrueer word. Aan een van daardie fasette word hier aandag gegee. Die vraag na wat die algemene fundamentele vorm van die staatkundige gesagsinstelling van Afrika van môre gaan wees, kan deels in ’n beperkter en meer konkrete vraag geformuleer word. Wat is die toekoms van die tradisionele inboorlingowerhede en watter rol en invloed is hulle toebedeel in die gang van staatkundige ontplooiing?

Afgesien van die algemene belangrikheid van hierdie vraag, het dit ook in en vir die R.S.A. besondere aktuele betekenis. Dit hang ten nouste saam met die Republiek se beleid ten opsigte van die politieke en administratiewe ontwikkeling van die Bantoegebiede onder sy jurisdiksie. Dit mag aanduidings gee van wat die te verwagte toekoms van hierdie en naburige gebiede, die huidige Britse Hoëkommissarisgebiede, gaan wees. Watter plek moet in die beleid ten opsigte van en die leiding aan die wordende Bantoeestate gegee word met betrekking tot die plek, rol en funksie van die hoofmanne as kern van die tradisionele politieke gesag? Tot hoever moet hulle gehandhaaf bly? Moet hulle summier afgeskryf

* Lesing gehou voor die Afrika-seminaar van die P.U. vir C.H.O. op 20 Junie 1962.

word om die demokrasie sy intrede te laat doen? Waar lê die grens tussen hulle funksie as etnies en sosiaal bindende faktor en die gevaar van frustrerende komponent in kulture met 'n westerswordende beskawing te wees?

II. TRADISIONELE INBOORLINGOWERHEDE IN AFRIKA.

Die Europese moondhede het reeds in die vroegste stadium van hulle kontak met Afrika deur hulle verteenwoordigers te doen gekry met die gesagsdraers van die inboorlingbevolkings. Met hierdie instansies moes immers onderhandel word oor die moontlikheid om handel te dryf. Belangriker nog het die erkenning van die inlandse regeerders geword toe die handelaars op grond van werklike of vermeende bedreiging van hulle handelsbelange, hulle verplig geag het om ter beskerming daarvan territoriale belange te verkry en militêr te beskerm.

Dat daar een of ander instansie was met wie die onderhandelinge gevoer moes word, was vir die handelaar, ontdekkingsreisiger, konsessiesoeker en koloniseerder feitlik vanselfsprekend. Dikwels was daar reeds fabelagtige legendes in omloop oor sodanige regeerders. Wie hierdie persone of regeerliggame was, was nie altyd so duidelik nie. Die Europese belanghebbendes het hier veelal met die onbekende faktor te doen gekry en die vergelyking verkeerd opgelos omdat hulle die inboorlingowerhede van Afrika wou verklaar in die Europese politieke idioom. Volks-, lands- en politieke grense was meestal onbekend. Vir die volkekundige wat gesteld is op die korrektheid van terminologie word dit 'n irriterende verveligheid om te sien hoe Europese staatkundige terminologie ongewysig oorgedra is op inlandse parallele: koning, prins, keiser, kaptein, e.d.m. Portugal het in die geval van die Wes-Afrikaanse Bantoeryk van die Kongo die hele staatsmasjinerie van Portugese ampsbenaminge voorsien! In Afrikaans sit ons nog opgeskeep met die (offisiële) benaming *kaptein* wat in sy Europees-militêre konnotasie gans en al ontoepaslik is op die aard en funksies van die inheemse hoofmanskap. Die misvattinge het derhalwe sowel die personeel as die funksies van die inlandse gesagsinstansies gegeld.

In die lig van die verbysterende verskeidenheid van vorm en omvang van die politieke gesagsinstansies in Afrika, kan die wanopvattinge hierdie pioniers nie juis verkwalik word nie. Voeg daarby ook nog allerlei Europees-vreemde gewoontes en instellinge soos die gebruik van mondstukke en dubbelgangers wat verkeerdelik as die eintlike hoofmanne, stam- en/of volkshoofde aangesien is. Die tradisionele owerhede bestaan uit 'n aaneenlopende interpolêre reeks waarvan die een uiterste verteenwoordig word deur 'n hoogsgesentraliseerde gesag met 'n gedifferensieerde staatsmasjinerie. Aan die ander eindpunt is daar weinig meer as 'n leier van 'n

jag- of familiegroep met sy paternalistiese gesag van verwantskapsoudste, persoonlike vaardigheidskwalifikasies en gerugsteun deur 'n rituele amp. Hierdie selfde uiterstes word gevind in die titels van twee verteenwoordigende werke nl. Hadfield se „Traits of Divine Kingship in Africa” en „Tribes without rulers” van Middleton; vanaf outokratiese heersers met die mitologiese sanksie van 'n goddelike afkoms en mandaat tot dié van 'n „luiperdyl”-hoofman van die Nuer met weinig meer as rituele vrede-makende gesag. Dan moet ook nie vergeet word nie dat die Galla en ander Oos-Afrikaanse stamme hulleself regeer deur altyd wisselende leeftydsklasse. In die lig hiervan klassifiseer Fortes en Evans-Pritchard (African Political Systems) hulle illustrerende agttal voorbeelde in twee groepe. (A) is dié met 'n gesentraliseerde gesag, 'n administratiewe masjinerie en (B) dié waarin al hierdie komponente afwesig is. Uiteraard gee die onderskeiding eerder die twee pole, terwyl 'n konsekwente klassifikasie daarvolgens nie sonder probleme is nie.

Ter wille van 'n begrip van die veranderinge wat ingetree het sedert die aanraking van Europese koloniserende met Afrikaanse gekoloniseerde volke betreffende die inheemse politieke gesagsinstellinge, is dit wesentlik noodsaaklik om te probeer kom tot 'n ontleding van die wese daarvan. Niteenstaande die verskeidenheid waarvan in die vorige paragraaf sprake is, is dit nie onmoontlik nie om enkele min of meer ooreenkomstige, analoë en parallele verskynsels, funksies en vorme in die politieke sfeer van die kulture aan te toon. Met weinig uitsonderinge berus die politieke gesag by manlike persone al word die amp ook deur die moederlinie geërf; dit is 'n hoofskap-in-rade; daar is 'n sterk religieuse sanksie; dit hang saam met die leierskap van 'n bepaalde verwantskapsgroep; dit is paternalisties en totalitêr.

Niteenstaande 'n duidelike matriliniese kultuurgordel in Afrika is die regering deur vroue beperk tot hoogs uitsonderlike gevalle. Origens geniet die vrou hoogstens medeseggenskap met die erkende manlike politieke hoof soos die koninginmoeder van die Swazi, die Makhadzi van die Venda en die ohemaa of koningin-moeder van die Ashanti (in werklikheid 'n klassifiserende suster).

Toen alle populêre opvattinge in, is die gesagsdraers van die Afrika-volke en -stamme nie ongebonde alleenheersers nie. Met die uitspraak „The structure of an African state implies that kings and chiefs rule by consent”, som Fortes en Evans-Pritchard die posisie korrek op. Die politieke gebruike maak voorsiening vir 'n reeks magsbalanse wat die regerende persoon of persone in mindere of meerdere mate in bedwang hou. Die sentrale mag en gesag word enersyds verstewig deur instellinge soos beheer oor die militêre organisasie, genealogiese suksessieregte, eie benoeming van verwante as raadsmanne en in ondergeskikte poste, die

magies-religieuse sanksies m.b.t. sy amp. Andersyds word dit bedwing deur instellinge soos die raad, rituele beamptes, medeseggenkap deur die koninginmoeder, die makhadzi, khotsemunene e.a., e.d.m. Hoewel sy ondergeskiktes nie maklik daartoe oorgaan nie, bly daar eventueel tog nog twee weë oop om van 'n tirannieke heerser ontslae te raak. Sy volgelinge kan hom verlaat, sy ekonomiese en militêre mag en aansien sodoende verminder sodat hy alleen nog „koning van die pampoene” bly, of hulle kan in opstand kom, hom verdryf, „ontstoel” (Ashanti) of om die lewe bring. In hierdie magsbalans speel die raadgewers, sowel erflik as benoem, 'n belangrike rol. Persoonlikheidsienskappe is nie sonder betekenis nie. 'n Sterk leier kan uiteraard sy raadsmanne oorskadu en derhalwe in werklikheid outokraties optree. Net só kan 'n hooft met swakker leierskaps-hoedanighede deur sterk en bekwame raadsliede op sy plek, selfs op die agtergrond gehou word sodat hy dan alleen deur hulle regeer.

Met uitsondering van die instelling van leeftydsklasse as wisselende regeerders, bestaan daar 'n sterk neiging tot erflike leierskap. Die wyse van suksessie verskil o.a. na gelang van die omstandigheid van 'n matri-liniese of patrilineiese afkomsberekening. Tog word die aanspraak op die regeerdersamp op grond van geboorte, ooreenkomstig die gewoontereg van die bepaalde kultuur, dikwels ook weer aan bande gelê deur 'n vorm van seleksie. Die Ashanti het 'n interessante stelsel van verkiesing van sodanige persone, weliswaar uit besondere families, deur 'n verteenwoordigend saamgestelde raad waarin selfs die gewone volk 'n beslissende seggenkap het. By die Venda het die gebruik bestaan om alleen drie seuns van 'n stamhooft te laat leef uit wie die voorouergeeste (in werklikheid die geheime raadsliede) die opvolger aanwys. Selfs waar hierdie kontrolerende instellinge ontbreek, is daar in bepaalde gevalle nog die moontlikheid om effektief beswaar te maak teen die suksessie deur 'n onwenslike figuur: 'n verkwister, dronkaard, gebreklige, swaksinnige e.d.m. Die aanvaarding van hierdie twee beginsels as parallelle vir die ampsaanvaarding van 'n regeerder, word deur die Tswana uitgedruk in twee spreuke: *kgosi ke kgosi ka a tsetswe* ('n stamhooft is hooft deur geboorte of afkoms) en *kgosi ke kgosi ka morafe* ('n stamhooft is hooft deur sy stam). Die eerste dui op sy aanspraak op die amp vanweë sy geboorte (as oudste seun van die vorige hooftman se hoofvrou); die tweede beklemtoon die kwalifikasie dat hy daardie reg alleen behou indien hy so verstandig regeer dat sy volgelinge hom kan bly aanhang.

Hieruit volg nou ook dat die politieke gesagspersoon in die oor-grote aantal gevalle dieselfde is as die leier en gesagsdraer, volgens senioriteit, van 'n altyd wyer wordende verwantskapskring met die daarmee gepaardgaande hierargie, senioriteit en statusverskille van verwantskaps-linies, clans en stamme. Dit impliseer weer verdere eienskappe van hierdie leierskap. Deur die suksessiereg op grond van verwantskap, staan die

politieke hoof genealogies ook in regstreekse verband met die voorouer-geeste regdeur tot by die oer-voorouer en/of skepper. Vir die Zulu en die Herero bv. is die terme Unkulunkulu en Mukuru resp. die name van die opperwese sowel as van die stigters van families, clans en/of stamme. Hiermee is dan ook die paternalisme geïmpliseer. Die regeerder is ook „vader”, sowel in genealogies-sosiologiese sin as in wyer oordragtelike betekenis.

In bogenoemde verband vind die gesagspatroon by die meeste Afrika- volke sy diepste sin en betekenis en bepaaldelik ook sy radikale verskil met die westerse gesagsopvatting. Selfs die „divine right of kings” en die goddelike roeping van regeerders bevat nie dieselfde betekenisinhoud nie. Hy is nie primêr beklee met die regte of roeping omdat hy hoofman is nie, maar hy is opperhoof of hoofman op grond van werklike of vermeende regstreekse genealogiese verband, deur sy voorouers, met die opperwese. Daarop berus sy regte, voorregte, pligte, funksies en kragte — nie net in politieke sin nie, maar ook sosiaal, ritueel, magies, religieus. Uit hom emaneer die noodsaaklike kragte, vermoë, vrugbaarheid, voorspoed, wel- stand van land, dier en mens. Sonder die magiese opvattinge, die kragte- filosofie en die voorouergeloof van hierdie volke is die hoofman nie te begrype nie.

Dit moes uit die voorgaande duidelik geword het dat oor die gesags- instelling van die Afrikavolke nie gehandel kan word sonder verwysing na en bespreking van die persone wat daarby betrokke is nie. Dit gaan in werklikheid dus om die hoofman, stamhoof, opperhoof. Vir dié mense is daar nie ’n abstrakte, van die persoon geïsoleerde gesag nie. Geen skei- ding word ook gemaak tussen politieke en ander funksies nie. Die opper- hoof is die land, en die land is die opperhoof, sê die Lozi. Die opperhoof is ook die volk. Sy verskillende funksies toon dit ook aan. Hy verteen- woordig sy mense na buite, hy organiseer gesamentlike optrede in vredes- tyd en oorlog; hy is militêre leier, hooftowenaar sonder wie se effektiewe uitstralende mag geen toordokter iets vermag nie; as verteenwoordiger van sy stam/volk by die voorouergeeste (d.w.s. as lewende Unkulunkulu of Mukuru) is hy ritueel-godsdienstige hoof. In sy politieke amp is hy wetgewer, regter en trustee oor die stamgrond: inderwaarheid ’n tota- litêre vaderskap, in heidense sin koning, priester, profeet.

III. DIE GEBRUIK VAN DIE OWERHEDE IN DIE KOLONIALE ADMINISTRASIE.

Aanvanklik sonder begrip en kennis van die wese en vorm van die inheemse owerhede moes die koloniale owerhede opreter onder die prak- tiese behoeftes van bevoegde aanknopingspunte te vind onder dié gemeen- skappe. Sodra die Europese mag sy gesag oor ’n bepaalde Afrika-gebied

gevestig het, het die probleem van administrasie na vore getree. Geeneen van die koloniale moondhede het dit ooit moontlik gevind om 'n administrasie op die been te bring wat van die hoogste tot die laagste range leman was deur sy eie burgers nie, van die bestuursamptenaar van die omvattendste gebied tot dié in die kleinste gehuggie nie. In een of ander vorm is by die inheemse bevolking gesoek na hierdie bemanning en vir die doel is dan meestal aangeknoop by die tradisionele inheemse gesagsinstelling en hulle personeel om in die behoefte te voorsien. Die motiewe hiervoor was waarskynlik tweeeërlei. Op dié wyse is goedkoop en op die plek aanwesige persone en liggame gevind wat wet en orde kon bewaar, belastings kon insamel en ander instruksies namens die nuwe gesaghebber kon uitvoer. Maar, en dit het die Franse goewerneurs veral beklemtoon, deur die tradisionele invloed van die erflike hoofmanne en hulle rade (waar dit bestaan) kon die administrasie beter vlot.

Uit die gebruik wat van die inheemse gesagspersone gemaak is, is die onderskeiding later getref tussen sg. regstreekse en onregstreekse bestuur (direct and indirect rule). I.g. stelsel was dan gekenmerk deur die direkte gebruik wat die nuwe gesag gemaak het van die bestaande gesagspersone, maar nou as amptenare van die administrasie. Hulle word funksioneel losgemaak van hulle tradisionele ampte en die organiese bande waardeur hulle aan die betrokke gemeenskappe gebind was, word deurgesny. Die feit dat erflike hoofde in hierdie poste benoem is, berus op die bloot praktiese oorweging van die ontsag en invloed wat hulle as tradisionele gesagsdraers geniet. Wesentlik word hulle besoldigde staatsamptenare wat hulle nuwe gesag ontleen aan die blanke owerheid, nie aan hulle erflike aansprake en die aanvaarding en goedkeuring van hulle mense nie.

Die indirekte beheerstelsel berus dan op die feit van aanvaarding van hierdie gesagsinstansies op grond van hulle tradisionele plek en funksies en met erkenning van aansprake op bepaalde funksies deur die blanke owerheid. Teoreties, altans, moes dit dan ook impliseer dat daar so weinig as moontlik met die bestaande owerhede in hulle samestelling en gesagsuitoefening ingemeng moes word. Hierdie onderskeiding ten spyt, blyk dit in die praktyk dat die twee begrippe slegs teoretiese pole is waartussen die administratiewe stelsels van die verskeie koloniale moondhede, en somtyds van dieselfde staat in verskillende gebiede, gevarieer het. Die sterker gesentraliseerde bestuurstelsels soos dié van Frankryk, Portugal en België het meer na die kant van die regstreekse bestuur, die van Brittanje meer na die onregstreekse, oorgehel. Dit is in elk geval duidelik dat in albei die tradisionele hoofmanskap prinsipieel en prakties in sy status verlaag is: ondergeskik aan 'n gesag van buite. Hoewel Hailey verwys na parallelle en duale stelsels, waar die inheemse gesagsinstansies nog gehandhaaf is, bly die feit dat hulle in die eerste instansie *ondergeskik* gestel is aan dié van die blanke, selfs in die protektoraatsgevalle.

Hierdie praktiese administratiewe maatreëls het taamlik algemeen uitdrukking gevind in die stelsel van inboorlingowerhede (Native Authorities). Vir sover dit die hoofmanne as kern van hierdie tradisionele, inheemse gesagsinstansies betref, het dit in beginsel beteken dat hulle wetlike erkenning geniet het. Hieruit mag die indruk dus verkry word dat die posisie van die hoofmanne verstewig is. Tog was dit feitlik deurgaans nie die geval nie. Alleen daardie leierspersone behorende tot Fortes en Evans-Pritchard se B-groep politieke stelsels (blote familiehoofde, met rituele eerder as politieke gesag) het hierin inderwaarheid verhoging van status gevind. Nieteenstaande die pleidooie van Franse goewerneurs in Afrika soos Ponty, Van Vollenhoven, Brévié en Eboué, was die Franse bewind in niks anders geïnteresseerd as die praktiese nut wat die administrasie gevind het in die benoeming van hoofmanne as administratiewe instansies nie. Hierdie houding is duidelik uitgedruk deur Delavignette: „What is needed is not to re-establish them in a social structure that is dying, but to establish them in a modern Africa that is being born”. Daarteenoor was die Britse motief agter al die skynbare pogings wat tot so laat as in die veertiger jare gemaak is om deur die native authorities status aan die hoofmanne te gee, ook geensins ’n werklike terugkeer tot die tradisionele nie. Dit was die oortuiging van die oorspronklike stigters van hierdie stelsel „that any other method might lead to a progressive disintegration of indigenous institutions, leaving the African a prey to the unsettlement which must inevitably follow from the undermining of his customary code of social behaviour” (Hailey). Desnieteenstaande beweer Hailey tereg: „There is no evidence that there was even a conscious effort to preserve native institutions from change”, en „the distinctive feature of the native authority system did not lie merely in its use of the traditional authorities as subordinate agencies of rule, nor in their integration into the machinery of government. It lay in the endeavour to encourage them to utilize the influence derived from their traditional position as a means of promoting objects such as maintenance of order, the administration of justice, or the provision of local services for the benefit of those who by custom fell within the range of their authority”.

Die instelling van die inboorlingowerhede het in die eerste plek getuienis gelewer van die aantasting van die tradisionele posisie van die hoofmanne. Daarna sou dit een van die instrumente word wat deur die verandering die posisie verder sou wysig. Hierdie wysigings- en aftakelingsproses was derdens verbonde aan sosiaal-ekonomiese verandering in die inheemse gemeenskappe.

Die wetlike erkenning van Native Authorities ten spyte, is juis daardeur die ondergeskikte posisie van die hoofmanne, vanaf die opperhoof tot die geringste kraalhoof, beklemtoon en bevestig. Die posisies sou voortaan nie meer bekleed, regte en voorregte geniet, pligte en verantwoordelikhede aanvaar word bloot en alleen op grond van die tradisionele

aansprake en sanksies met die daaruit volgende aanvaarding deur die betrokke gemeenskap nie. Voortaan word hoofmanne erken en/of benoem. Wat voorheen aanspraak gegee het, bied nou alleen prioriteit. Naas die aanspraakgronde van die verlede kom 'n nuwe oorheersende veto: die goedkeuring van die vreemde gesag. Voortaan sou baie gemaal word tussen die nie-sinkroniserende boonste meulsteen van blanke gesag en die onderste meulsteen van eie volksbegeertes. Terselfdertyd is die funksies van dié owerhede en gevolglik van die hoofmanne wetlik omskryf. Hierin is weinig van die tradisionele funksies (vgl. Afd. II) nog herkenbaar. Hailey sien die instelling van Native Authorities hoofsaaklik „for purposes of local rule”: handhawing van orde, administrasie van reg, inning van belastinge. Uiteraard het die hoofman vroeg-vroeg sy funksie as militêre leier verloor. Natuurlik is met die rituele gesag nie ingemeng nie. Maar die feit is dat die funksie-eenheid verbreek is. In die praktyk is dan ook meer van die hoofmanne gebruik gemaak om inboorlingreg te administreer (onderhewig aan belangrike kwalifikasies en beperkinge) as om finansiële beheer uit te oefen. Naas die stamhoof het die magistraat of kommissaris as funksionaris te staan gekom om sommige funksies oor te neem — naas hom en bo hom.

Dan volg die geleidelike wysiginge van die owerhede: veranderinge in personeel en in funksies. Namate meer funksies toegeken is, het die hoofman ook in 'n relatief minder belangrike posisie te staan gekom. Want die personeel van sodanige owerhede is, in 'n proses van verwestersing of demokratisering, uitgebrei deur die benoeming, nominering of verkiesing van „educated commoners” in geleidelik groter getalle. Dieselfde het gebeur met daardie rade met wyere territoriale magte wat tot stand gekom het in die oorgangsproses na gehele of gedeeltelike selfbestuur soos die Basoetolandse Nasionale Raad. Die tradisionele, erflike hoofmanne moes almeer die gesag deel met nuwe leiers.

Die voorgaande impliseer die ander veranderinge wat in die inheemse gemeenskappe plaasgevind het waardeur die hoofmanne se gesag verminder is. Busia wys op die invloed van die Christendom op die posisie van die Ashanti-hoofmanne. Die Christenonderdane het nie net geneig om die vroeë heidens-rituele verpligtinge teenoor hulle hoofman nie na te kom nie, maar het hulle eintlik heeltemal aan sy gesag onttrek. Namate die kerstening van die Afrika-volke voortgaan, is dit te verwagte dat die hoofmansposisie radikaal geraak gaan word. Hoofmanskap in die oorspronklik heidens-tradisionele sin, is onversoenbaar met die Christelike opvattinge; die Christelike hoofman is gevolglik ook onaanvaarbaar vir die heidense onderdane. Veranderinge in die ekonomiese lewe, die skeiding tussen persoonlike inkomste en owerheidsfondse, onderwys en geleerdheid, die verval van die sterk verwantskapsgebondenheid is die wind en die water wat, naas en saam met die diepgrypende inslag van die blanke se gesag, die aard en wese van die hoofmanskap verweer.

Belangrik, in hierdie verband, is die industrialisering met sy parallelle verskynsel van groter territoriale mobiliteit en trekarheid. Groot getalle onderdane verwyder hulle periodiek, dikwels vir lang tydperke en selfs onopselklik permanent vanuit die gesagskring van die hoofman. In stedelike gebiede is feitlik sonder uitsondering van rade en gesagsinstansies wat op westerse leers geskoei is gebruik gemaak as adviserende of bestuursorgane vir die nie-blanke gemeenskappe. So verval die seggenskap van die hoofman prakties nie alleen oor hierdie onderdane nie, maar word hulle ook gewoon aan 'n ander bestuurswyse. Hier lê dan ook en veral die kruising van die weë. Dit is veral die stedelike, sg. ontstamde, meer verwesterde, geleerde bevolkingsdele wat hulle ontevredenheid te kenne gee met „agterlike”, „ongeleerd”, „onbekwame” hoofmanne. Dit is hulle wat veral die nuwe leierselite lewer en die sosiaal-ekonomies-politieke liggame en organisasies wat so 'n belangrike rol in Afrika speel by die eventuele selfstandigwording van die nuwe nasionale state.

Dit is begryplik dat die posisie van die hoofmanne geen benydenswaardige geword het nie. Feitlik geheel afhanklik van die koloniale gesag vir erkenning, benoeming, handhawing en selfs lewensonderhoud, kon hulle moeilik 'n kragtige, effektiewe mondstuk van hulle mense teen die regering van die dag wees. Hulle leierskap en leiersfunksies het gevolglik hoofsaaklik nog daarin bestaan dat hulle op grond van rituele krag, tradisie ens. as simbool en mondstuk van hulle besondere stam- of etniese groepe teenoor ander stam- of etniese eenhede diens gedoen het. Naas en dikwels teenoor die hoofmanne het 'n nuwe leierskorps uit die volk ontspruit: Hailey se „educated commoners”. Dit sluit ook erflike hoofmanne in wat bereid is om hulle lot te waag saam met die progressiewe strominge ten koste van hulle hoofmanskap. Hierdie leierskap berus nou op kennis en ervaring van segsmanne en leiers van die nie-blankes, afgesien van etniese verskille, teenoor die blankes. Onder die besondere omstandighede sou hierdie groep sterk op die voorgrond tree, in baie opsigte die spit afbyt in die stryd, maar ook die banieropskrifte in die koerante, en die applous van die massas verkry. Hulle sou ook aanspraak maak op die vrugte van die arbeid. Wat H. en M. Smythe ten opsigte van Nigerië beweer, is in hoofsaak waar vir die res van Afrika: „Whereas once a handful of ruling families . . . composed the indigenous elite, contemporary Nigeria is led increasingly by an expanding group of Western-educated and frequently self-made men who function largely in nontraditional positions of community prestige and power”.

IV. DIE HOOFMAN IN DIE ONAFHANKLIKE STATE.

Op hierdie wyse is die toekoms van die hoofman en die tradisionele owerheid dan ook bepaal in die totstandkoming van die onafhanklike

Afrikastate. Uit die tot dusver onafhanklike Brits-Afrikagebiede het daar nêrens 'n monargie te voorskyn gekom nie. Die enigste moontlikheid is dié van Uganda. Die bestaan van 'n goed ontplooië staatsgesag tydens die protektoraatsooreenkomste van 1900 en die gevolglike handhawing van die Kababa en sy rade belooft in hierdie geval die naaste parallel aan die oorspronklike inheemse bestuurstelsel. Marakko is die enigste gewese Franse besitting wat as monargie onder leiding van 'n inheemse, erflike gesagsdraer, onafhanklik geword het — maar as demokratiese, konstitusionele koningskap. Egipte het sy erflike koning verjaag en sy onafhanklikheid verstewig onder 'n militêre leier uit die volk geboortig. Dit kom voor asof Uganda, Burundi, Ethiopië en Marakko onder al die Afrikastate dus die enigste monargieë sal wees, d.w.s. state met 'n mindere of meerdere behoud van erflike privilegies en posisies wat aan die tradisionele gesagspersone herinner. Die toekoms van die Britse protektorate in Suidelike Afrika, Barotseland, Swaziland, Basoetoland en Betsjoeanaland, sowel as dié van die R.S.A. se Bantoevolke is, wat dit betref, nog onseker.

Op die keper beskou bly alleen in Uganda en Ethiopië iets substansiëls oor van die tradisionele gesagspersone en -instansies. Wysiginge is alreeds aangebring en hoelank weerstand gebied sal kan word aan die demokratiese strominge, is 'n ope vraag. Marakko meen dat hy die ewewig gevind het — soos Engeland en Nederland — tussen die oue en die nuwe. Maar dit moet duidelik wees dat waar die demokratiese metode van verkiesings en algemene stemreg, konstitusie en party-organisasie ingevoer word, die hoofman as politieke gesagsfiguur ondergaan. Vir sover as wat hy hom nog in die politiek laat geld, is dit op grond van eie, persoonlike kwaliteit en optrede, nie uit hoofde van 'n geërfde en erflike status, privilege of reg nie. Dit is opmerklik dat onder die leiers van die nuwe Afrika, die tradisionele hoofmanne die minderheid vorm. Die partyvorming voor, tydens en ná die onafhanklikheidsverkryging van die nuwe state, moet waarskynlik aangemerkt word as een van die belangrikste gebeurtenisse wat die hoofmanskap 'n laaste stoot oor die afgrond gegee het. Die partyleier en sy party het wesentlik die stamhoof en die stam vervang as politieke faktor. Hierin het die „African” tot uitdrukking gebring wat hy in politieke opsig van sy blanke meesters geleer het. Een man, een stem, stel die stem van die opperhoof gelyk met dié van enige van sy vrocêre onderdane. Dit is ook die dodesang van die inheemse gesagsinstansies.

Dit lyk dus asof die nuwe state in hulle politieke ontplooiing weg beweeg van die tradisionele basis daarvan en wat die vorm, altans, betref navolging van die westerse probeer. Op hierdie stadium is dit nog nie duidelik of dit enige waarborg bied vir 'n werklike demokrasie, vandag en môre, in die algemene en politieke lewe van Afrika nie. Daar is allerlei tekens van 'n nuwe oriëntering. Die ou adel word vervang deur 'n nuwe

elite. Allerlei demokratiese regeeringsvorme, presidentskappe, parlamente, konstitusies, stemreg, politieke partye kom in die plek van die deur tradisie bepaalde erflike regeerders. Maar die nuwe politieke vorme word blykbaar tog gevul met inhoude wat sterk herinner aan ou opvattinge en gebruike. Ou, hoewel verwaterde wyn in nuwe wysakke? Dit is seker ook onbillik en onrealisties om van die Afrikabevolkings op hierdie stadium van ontwikkeling te verwag dat hulle die grondliggende filosofie van die stemreg wat aan hulle toegeken is, reeds bemeester moet hê. Veelal vervang die partygeskille die vroeëre stamvetes en word dit ewe maklik met dieselfde gewelddadigheid toegepas. Die rol van die opposisie — nog so swak begryp in die Westerse gemeenskap — word nóg deur die regerende nóg deur die opponerende partye behoorlik verstaan. Die houding is eerder dat die opposisie soos vroeër nie gedoog behoort te word nie. Die regerende partyleier word aanstonds beklee met magte wat prinsipieel en prakties nie meer duidelik te onderskei is van die totalitêre, magies-religieus gefundeerde en gesanksioneerde hoofmansmagte, -kragte en -funksies nie. 'n Nuwe heldekultus ontplooi. Terselfdertyd verloor die tradisionele adel hulle politieke funksie en die regte, voorregte en status daaraan verbonde. Wat vir hulle oorbly is alleen nog die prestige wat verbonde is aan en berus op die oorlewering, die sosiale lojaliteit en enige rituele funksies. Onderwys, meer rasionele denke, westerse scientisme en allerlei vorme van nie-animistiese godsdiens en denke is verdere verwerende faktore, selfs vir die oorblywende aansien.

V. IMPLIKASIES VIR SUID-AFRIKA

Wat is die betekenis van hierdie gang van sake vir Suid-Afrika: vir die Republiek en sy Bantoegebiede binne die raamwerk van die verklaarde beleid van nasionale ontwikkeling sowel as vir Brittanje met sy verskillende protektorate? Laasgenoemde het in Barotseland, Swaziland, Betsjoeanaland en Basoetoland nie ingrypende veranderinge in die tradisionele politieke struktuur aangebring nie. Dit wil daarom nie sê dat hierdie gebiede die moderne en verwerende invloede t.o.v. die hoofmanstelsel geheel en al vry gespring het nie. Die plek en funksie van die Basoetolandse Nasionale Raad en van die Distriksrade was voor die aanvaarding van die huidige grondwet nie meer dieselfde as regering deur Mosjesj of sy opvolger met onderhorige hoofmanne nie. Die nuwe konstitusie het wel daarin geslaag om vir die erflike hoofmanne 'n medeseggenskap in die landsregering te behou. Sodoende is die totale verdringing van die adel, vir die huidige altans voorkom. Hoelank nog?

Die geskiedenis van die Republiek se Bantoegebiede toon geen eenvormige patroon nie. Die „Kaapse stelsel” soos toegepas op die Ciskei en die Transkei verskil van wat dieselfde Britse owerhede in Natal as

beleid deurgevoer en in Betsjoeanaland deur protektoraatsooreenkomste gewaarborg het. In die Transkei is meerdere erkenning aan stamhoofde gegee as in die Ciskei sodat in eersgenoemde sterker reste van 'n hoofmanskap oorgebly het as in laasgenoemde. „Political agents”, magistrade en raadstelsels is in albei aangewend as mededingers met en beperkings op die hoofmanstelsel. Die bondgenootskap van praktiese noodsaak en die geniale administratiewe persoonlikheid van Shepstone het vir Natal 'n stelsel van aanvaarding en erkenning van die inheemse politieke tradisie gegee, weliswaar, met bepaalde beperkings. Selfs die Zoeloe-opstande en versnippering van Zoeloe-land het dié fundamente nie geheel vernietig nie. Ook die certydse Republieke het nie diep in die interne politieke strukture ingegryp nie, maar was meer begaan oor die vreedsame en onderdanige gedrag van die stamme onder hulle erflike regeerders.

Hierdie toestand is deur die Unie aanvaar en later in die Naturelle-administrasiewet van 1927 vasgelê. Daar is nóg aktiewe stappe gedoen om bestaande hoofmansregte en status te verminder, nóg om dit te verstewig. Die relatiewe afname was die natuurlike gevolg van die trekarbeid met sy parallelle verskynsels van migrasie uit die tuislande en vestiging van groot getalle volgelinge vir korter of langer duur in die stedelike sentra. Die nuwere en konsekwente uithouing van die beleid van afsonderlike nasionale ontwikkeling op etniese basis, het hierdie aspek weer onder die aandag gebring. Die Wet op Bantoe-owerhede (no. 68 van 1951) het hierdie tradisie erken, maar nie — soos sommige wou beweer — as 'n volskaalse terugkeer nie. Dit was slegs 'n aanknopings- en beginpunt met geleenthede tot demokratisering van die oorspronklike. Tog was dit duidelik dat die wet nie eensklaps die stelsel oorboord wou gooi nie, terwyl die administratiewe praktyk ook duidelik getoon het dat dit hom erns was om so nie die verlore status, dan ten minste die verlore prestige van hoofmanne van allerlei rang te verstewig. Die jongste wetgewing ten opsigte van Bantoe-rade in stadsgebiede gaan 'n stap verder as wat administratiewe beleide in Afrika dit tot dusver gewaag het, nl. om die gesag van owerhede in die tuislande uit te brei tot die migrantebevolking in die stede. Teoreties, altans, moet dit aangemerkt word as 'n stap om die gesag van die tradisionele regeerders, vir sover dit in die nuwe wetgewing gehou en opnuut bevestig en deur die praktiese administrasie gebruik en verhoog is, uit te brei.

Hierdie veranderinge gaan nie by die Bantoes ongemerk verby nie. Uiteraard was die hoofmanne lankal bekommerd oor hulle verlaagde status en tanende invloed. Die opvatting is gedeel deur die konserwatiewe bevolking. Die meer verstedelike, meer verwesterde en meer progressiewe deel het dit eerder verwelkom en selfs misnoeë betuig en teenstand getoon teenoor enige wetlike en administratiewe stap wat die indruk kon wek asof die erflike hoofmanne herstel sou word in hulle eertydse mag. Die

stemme van die nuwe leierselite was die hardste in hierdie protes. Dit was derhalwe ook te verwag dat die saak op die voorgrond sou kom by die bespreking van die konstitusies van die gebiedsowerhede. Hoewel hierdie konstitusies, op grondslag van die Wet, voorsiening maak vir erflike en gekose lede, dus die weg van vernuwing volg, was daar tog bespreking oor privileges vir die hoofmanslede. By die samestelling van die Tswanagebiedsowerheid sowel as by die besprekings oor die Transkeigrondwet het die meer ortodokse houding geseëvier soos verwag kan word van vergaderings wat hoofsaaklik die landelike, konserwatiewe gebiede verteenwoordig het.

Die vraag is nou of verwag moet word dat hierdie toestand sal voortduur? Hoe moet die verskillende partye wat aktief betrokke is by die ontplooiing van die beleid van politieke ontwikkeling van die Bantoes in hulle etniese eenhede tot op die stadium van staatkundige onafhanklikheid, hulle teenoor die vraagstuk van die toekomstige posisie van die hoofmanne instel en die saak hanteer? Dit geld die regering van die R.S.A., die hoofmanne en hulle ondersteuners sowel as die nuwe leiers en hulle simpatiseerders.

Die R.S.A.-regering het in hierdie verband eintlik sy standpunt geformuleer in die twee genoemde weite. Dit mag met reg 'n realistiese uitgangspunt genoem word. Die realisme geld die aanknopingspunt by 'n faktor in die politieke lewe en denke van die Bantoes wat taaier en duursamer geblyk te wees het as wat baie progressiewe idealiste geneig was om te glo. Honderd jaar van verdeling van hoofmansmagte tussen rade, magistrate, kommissarisse en ander administratiewe beamptes, het die stelsel in die Ciskei en Transkei nie vernietig nie. Trouens, Engeland met sy welgeprese praktiese en empiriese beleid het in sy Suid-Afrikaanse protektorate selfs in die Basoetolandse konstitusie waaroor so hoog opgegee is, dit nog nie durf waag om hiervan weg te breek nie. Maar die realisme blyk ook uit die opset van die wet wat by die samestelling van al die owerhede maar veral by die hoëre liggame die beginsel van verkiesing erken en invoer. Nader is dit nie bepaal nie en die beleid daaragter moet waarskynlik só vertolk word dat die R.S.A.-voog die begin daargestel het en dat dit nou die keuse en die taak van die Bantoes self is om in hulle nasionaal-politieke evolusie te bepaal wat hulle daarvan gaan maak as passende uitdrukking van hulle etniese staatkundige persoonlikheid. Ook hiermee is geen fout te vind nie.

Dit kom dan neer op die vraag wat die Bantoes self van die situasie gaan maak. Watter sintese sal gevind word? Gaan die Bantoes self vroeër of later die hoofmanskap geheel verwerp, of in sy wese behou met die nodige aanpassing aan die eise en omstandighede van die tyd? Sal hulle die weg van Nederland volg met net die behoud van die

koningshuis as hindende nasionale faktor en simbool van die staatkundige en volkseenheid? Gaan die Engelse sintese van 'n gekose Laerhuis saam met 'n Hoërhuis met erflike lidmaatskap die eventuele oplossing wees? Wesentlik is dit nie die belangrikste nie, mits die gang vreedsaam en die einde doelmatig is. Wat wel belangrik is, is hoe die saak aangepak en die oplossing gevind gaan word.

Die huidige posisie, vir sover dit vir onmiddellike en toekomstige beleid bepalend kan wees, behels twee aspekte wat erkenning vereis. Die eerste is dat die hoofmanstelsel nog bestaan en nie funksieloos is nie. Die stamhoofde en opperhoofde beskik nog oor aansienlike prestige en aanhang veral in dié gebiede wat die kern van die nasionale tuistes uitmaak. Groot dele van hulle stamme of volke is nog nie sodanig ontwikkel dat hulle 'n demokratiese kiesreg — die logiese alternatief vir die hoofmanstelsel — gesond en doelmatig kan benut nie. Om hierdie feite te negeer en dit te rugsteun deur 'n onjuiste veralgemening dat alle hoofmanne onbruikbare, onbekwame, selfsugtige leiers is, of dat die volk (verwysende na die stedelike groepe) genoegsaam politiek opgevoed is vir die beoefening van 'n moderne demokrasie, is onrealisties en baseer die beleid wat verder gevolg moet word op 'n valse veronderstelling en 'n wankel fondament. Vir die huidige sal die hoofmanne in elk geval aanvaar moet word, al sou dit ook net wees vir 'n korter of langer oorgangsperiode.

Aan die anderkant moet dit ook as aksiomaties aanvaar word dat die stelsel nie onveranderd kan voortbestaan nie. Die invloed van die Christendom, die basiese volksoopvoeding, die toenemende wetenskaplike onderwys, voortgaande kontak met en lering van die blanke kan die aanvaarding van die hoofmanstelsel in sy tradisionele gedaante, omvang en aard nie onaangetas laat nie. Voeg daarby nuwe bestuurspligte, nuwe geskrewe reg, die vervanging van gewoonte deur statutêre, geskrewe reg, die gespesialiseerde wyses van wette te maak, e.d.m. Dit via besondere kennis, nie net 'n erflike amp nie. Die hele historiese gang van sake met alles wat die politieke lewe raak: die ekonomiese veranderinge, die wysiginge in die sosiale orde, die verandering van denke, die nuwe eise en omstandighede, stel een saak bo alle twyfel: die politieke struktuur en instelling van die Bantoe kan nie en mag nie staties bly en te midde van 'n dinamiese volkslewe verstar nie. Dit beteken dat die draers van die hoofmanstelsel self sal moet besef dat hulle *of moet* meegaan en dus progressief verander en aanpas, of verstar bly, agterraak en as onfunksionele, nuttelose reste agtergelaat word. Van die kant van die voorstanders van die hoofmanne word 'n dinamiese aanpassing en aanvaarding vereis indien hulle geaksepteerde, lewende leiers wil bly. Die teenstanders word opgeroep tot geduld en die besef dat daar nie sonder ernstige skade

summier ontslae geraak kan word van hierdie erfstuk wat nog 'n baie aktuele funksie te vervul het.

Om die twee benaderinge te versoen, is tans die probleem. Daar is allerlei elemente aanwesig wat in die rigting van konflik werk. Enersyds is die nuwe leiers haastig, uitgesproke, minder afhanklik van die amptelike goedgesindheid, wantrouig teenoor die erflike leiers. Hulle het reeds uit ander bronne gedrink en meen dat hulle die toekoms en die oplossing in hande het. Die konserwatisme en agterlikheid van hoofmanne is irriterend vir hierdie nuwelinge: die „onverdiende” hoofmansprivileges steek hulle dwars in die krop. Hulle sou die hoofmanne liefs van die politieke arena verwyder om 'n onskadelike rol te vervul in die sosiale en, as hulle wil, op die terrein van die „bygelowige”, beskawende ritueel. Uiteraard wek dit reaksie. Die hoofmanne gewaar hierin 'n aanslag op hulle gevestigde belange, hulle oorgeërfde status en hulle prestige. Dit is opstand teen die tradisie en die voorouerlike instelling. In hierdie wedydse reagerende houdinge lê m.i. ernstige gevare opgesluit vir die politieke ontwikkeling van die Bantoe in die eersvolgende jare. In die konstitusies van die gewettigde owerhede sal baie streng gewaak moet word teen enigiets wat die indruk mag wek by die alreeds krities gestemde „educated commoners” dat die Bantoe-owerhede deur die blanke regering daargestel is alleen maar om hulle „withbroodjies”, die hoofmanne, te beskerm en te bevoorreg bo die ander leierskorps. Sowel die blanke amptenare wat met hierdie sake te doen het as die hoofmanne het in hierdie opsig 'n belangrike taak wat met groot versigtigheid uitgevoer moet word. Die nuwe leiers uit die volk kan die beste doel nie bereik sonder die hoofmanne nie, maar dit is 'n ewe onbegonne taak vir lg. om die onafhanklikheid van hulle volke te verwesenlik sonder aktiewe en toenemende inskakeling en gebruikmaking van die nuwe ontluikende kragte. En dit beteken toekenning van status en aanvaarding van meerdere vermoëns. Die wyse Bantoehoofman is hy wat sy huidige bevoorregte posisie gebruik om sy volk te dien, die nuwere kragte daarin 'n geleentheid te gee en homself gereed te maak vir die onafwendbare dag wanneer sy hele volk op 'n demokratiese weg aktief in die regering sal deelneem — en hy maar net een van die stemgeregtigde volk sal wees wat sy politieke leiersposisie sal moet verwerf deur aanleg en toewyding.

P.U. vir C.H.O.

J. H. Coetzee.

ENKELE BRONNE

- Adam, L.: Na-oorlogse Hervormingen der Regeringsorganen van Frans-Afrika. Leiden. 1956.
- Adam, L.: Drie Staten werden geboren. (Soedan, Marokko, Tunesië). Leiden. 1957.
- Buell, R. L.: The Native Problem in Africa (2 dele). New York. 1928.
- Bourret, F. M.: Ghana. The Road to Independence. Londen. 1960.
- Busia, K. A.: The Position of the Chief in the Modern Political System of Ashanti. Londen. 1951.
- Ezera, K.: Constitutional Developments in Nigeria. Cambridge. 1960.
- Fortes, M. en Evans-Pritchard, E. E.: African Political Systems. Londen. 1951.
- Hadfield, P.: Traits of Divine Kingship in Africa. Londen. 1949.
- Hailey, L.: An African Survey. Revised 1956. Londen. 1957.
- Hailey, L.: Native Administration in the British African Territories (5 dele). Londen. 1950—1953.
- Hodgkin, Thomas: African Political Parties. Londen. 1961.
- Italiaander, R.: Die Neuen Männer Afrikas. Düsseldorf. 1960.
- Language, F. J.: Stamregering by die Tlaping. Stellenbosch. 1943.
- Middleton, J. en Taid D.: Tribes without Rulers. Londen. 1958.
- Schapera, I.: Government and Politics in Tribal Societies. Londen. 1956.
- Smythe en Smythe: The New Nigerian Elite. Stanford. 1960.